

УДК 37:316.346(091)(477) «18/19»
DOI: 10.24919/2313-2094.5/37.102611

Олена КОВАЛЬЧУК
orcid.org/0000-0002-5818-2332
Лілія ПОТАПЮК
orcid.org/0000-0003-0830-8758

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЖІНОЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ЖІНОЧИХ ТОВАРИСТВ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті на основі комплексного аналізу охарактеризовано жіночий рух в Україні, зокрема на західноукраїнських землях. Установлено найважливіші причини та передумови виникнення процесу жіночої емансипації. Визначено взаємозв'язок жіноцтва Західної України та Наддніпрянщини. Проаналізовано діяльність жіночих культурно-просвітницьких товариств у громадсько-політичному житті краю. З'ясовано значення соціальної активності відомих українок і доведено їхній вплив на успішне становлення та розвиток організованого жіночого руху, його суспільне визнання, пробудження національної свідомості українського народу.

Ключові слова: жіночий рух, жіночі громадські товариства, жіноча емансипація, фемінізм, нація, духовне зростання.

**Олена КОВАЛЬЧУК,
Лілія ПОТАПЮК**

ПРИЧИНЫ И ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЖЕНСКОГО ДВИЖЕНИЯ В УКРАИНЕ НА ПРИМЕРЕ ЖЕНСКИХ ОБЩЕСТВ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА ХІХ – НАЧАЛО ХХ ВЕКА)

В статье на основе комплексного анализа дана характеристика женского движения в Украине, в частности на западноукраинских землях. Установлены важнейшие причины и предпосылки возникновения процесса женской эмансипации. Определена взаимосвязь женщин Западной Украины и Приднепровья. Проанализирована деятельность женских культурно-просветительских обществ в общественно-политической жизни края. Выяснено значение социальной активности известных украинок и доказано их влияние на успешное становление и развитие организова-

© Ковальчук Олена, Потапюк Лілія, 2017

нного женского движения, его общественное признание, пробуждение национального сознания украинского народа.

Ключевые слова: *женское движение, женские общественные организации, женская эмансипация, феминизм, нация, духовный рост.*

Постановка проблеми. Актуальність публікації зумовлена передовсім виникненням в історії нашого суспільства демократичних і суспільних рухів, які значною мірою вплинули як на соціально-економічний, політичний, так і духовний розвиток української нації. Соціальне призначення цих рухів полягає в тому, що вони допомагають людині стати соціально та професійно мобільною особистістю, здатною у будь-який момент взяти на себе відповідальність за свої рішення, адаптуватися до складних реалій життя. Тому значущим у контексті досліджуваної проблематики нам видається дослідження причин і передумов виникнення жіночого руху в Україні, зокрема на західноукраїнських землях. Саме жінки, і насамперед об'єднані в жіночі організації, які характеризувались розмаїттям ідеологічних спрямувань, ідеологій, намірів і завдань, зуміли знайти своє місце в складній системі соціуму і докласти всіх зусиль для здобуття Україною своєї незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жіночий рух, різнобічні прояви жіночих ініціатив, проблеми жіночої освіти виступають предметом активних досліджень учених, починаючи з ХІХ ст. Вони вивчають й аналізують інтелектуальну та соціальну діяльність жіноцтва як в Україні загалом, так і в окремих її регіонах. Проблема просвітницько-педагогічної діяльності жіночих громадських організацій знайшла відображення у наукових доробках Д. Багалієва, Т. Завгородньої, О. Маркевича, Г. Маслій, М. Пантюка, Н. Полонської, А. Преображенського, М. Чепіль та ін.

Історичні дослідження ідеології та суспільної практики українського жіночого руху загалом і західних земель України зокрема здійснені вітчизняними науковцями (І. Білавич, І. Волкова, О. Гнатчук, І. Дейнека, М. Дядюк, О. Кобельська, О. Маланчук-Рибак, З. Нагачевська, Б. Савчук, Л. Смоляр) та представниками української діаспори (М. Богачевська-Хом'як, Л. Бурачинська, О. Охримович-Залізняк, І. Павликовська). Внесок жінок Східної Галичини у розвиток національного шкільництва викладений в історико-педагогічному дослідженні С. Івах. Предметом окремих педагогічних студій (Г. Груць, О. Джус, І. Зайченко, Н. Кирста, Є. Коваленко, Л. Новашівська, О. Палійчук, О. Проскура, І. Стражнікова) стали видатні жіночі постаті національної історії та культури, діяльність і творча спадщина яких були тісно пов'язані з жіночим рухом в Західній Україні. Роль жінки як наставниці шкільної молоді у справі навчання і формування її життєвої позиції відображено у наукових доробках О. Пенішкевич, О. Петрюк, О. Кобельської.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць, розвідок, досліджень, які безпосередньо чи опосередковано торкаються діяльності українських жіночих товариств, ще не знайшли повного і системного розкриття, або викликають певні суперечності окремі аспекти щодо аналізу основних причин і передумов виникнення жіночого руху в Україні. Актуальністю проблеми та відсутністю її фундаментальних історико-педагогічних досліджень, які синтезовано відображали б різнобічну діяльність жіночих товариств, зумовлений вибір теми нашого дослідження.

Мета статті полягає у виявленні основних причин і передумов виникнення жіночого руху загалом та жіночих товариств зокрема як невід'ємної складової національного культурно-освітнього поступу.

Для реалізації мети дослідження ставляться такі основні **завдання**: виявити основні чинники та передумови виникнення жіночого руху в Україні; охарактеризувати процес становлення діяльності жіночих товариств у Західній Україні; розкрити виховну роль громадсько-політичної позиції відомих українок і їхній вплив на суспільну активність.

Виклад основного матеріалу. У середині XIX ст. в європейських країнах значно активізувався процес тендерних змін, які стосувалися зміни ролі жінок у більшості сфер життя й поступового здобуття ними рівних прав з чоловіками. Це були ті форми суспільної діяльності, які раніше вважалися «чоловічими». Так розпочалася поступова й мирна «гендерна революція», результатом якої стало надання жінкам виборчого права та зрівняння їх в усіх громадських і політичних правах з чоловіками, а отже, отримання повноцінного доступу до суспільно-політичних практик та статусу суб'єкта життєво важливих процесів у більшості галузей суспільної праці [10, с. 20].

Попри те, що рівень розвитку громадянського суспільства неможливо оцінити без урахування участі у ньому жінок, які складають більше половини населення нашої держави, слід зазначити, що не завжди вони використовували весь свій потенціал для активної участі в громадському житті країни (не могли розпоряджатися своїм заробітком, їх не приймали в університети, профспілки, інші громадські організації). Так виникали нові підстави для спільних колективних виступів, для створення жіночих товариств, покликаних відстоювати свої інтереси та права, сприяти духовному зростанню нації, формуванню її інтелектуальної еліти.

Усі ці зміни відобразились і в Наддніпрянській, і в Західній Україні. Перші прояви жіночого руху в Україні спостерігалися на Наддніпрянщині [8, с. 318]. Змагання до вищої освіти жінок виявилось уже в 50-х рр. XIX ст., у 1860 р. жінки на короткий період здобули можливість вступати до університетів. У цьому напрямі працювало одне з перших жіночих товариств України «Товариство допомоги вищій жіночій освіті».

Значним здобутком розвитку жіночого руху було заснування Вищих Жіночих Курсів (Київ, 1878). У Києві був заснований і перший український жіночий гурток (1884) Олени Доброграєвої. Активність жінок виявилася у заснуванні та діяльності недільних шкіл (Х. Алчевська). Важливим соціальним явищем емансипаційного етапу жіночого руху стала діяльність народниць. Їхня незалежна поведінка, активна життєва позиція, протест проти феодально-кріпосницької системи і патріархальної сім'ї створили ґрунт для зростання авторитету жінки в суспільстві [9, с. 125].

Розглядаючи становлення та розвиток жіночого руху в Західній Україні, важливо зазначити основні причини та передумови його виникнення. Так, серед об'єктивних причин і каталізаторів процесів жіночої емансипації вчені називають специфіку економічного розвитку капіталістичних країн, процес становлення громадянських суспільств, породжений буржуазними революціями в країнах Європи, прогрес наукових знань, бурхливий розвиток природничих наук. Усе це в сукупності призводило до розширення сфер праці й породжувало потребу в нових кадрах у різних галузях прикладної, інтелектуальної діяльності, зайняти які могли й прагнули жінки [6, с. 271].

Жіноцтво усієї України від самого початку було активним учасником цих важливих змін. Дослідниця Л. Смоляр зауважує, що «жіночий рух України першої хвилі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) розвивався значною мірою під впливом загальноєвропейського руху, однак мав і свої окремі вияви та шляхи розвитку, визначені специфічним становищем української нації під чужим поневоленням» [11] і у наукових доробках детально аналізує діяльність жіночих товариств Наддніпрянщини в галузі літератури, мистецтва, громадського самоствердження [12].

Згадані процеси тендерних змін відбувалися передовсім завдяки зростаючій активності самих жінок і набували форми як власне громадсько-політичних рухів за права жінок, так і їхньої участі у діяльності громадсько-політичних інституцій національного характеру спільно з чоловіками. Цю останню форму жіночої емансипації, особливо характерну для позбавленої державності України, дослідниця українського жіночого руху М. Богачевська-Хом'як назвала як «прагматичний фемінізм» [2, с. 26 – 30]. Вона не лише з'ясувала конкретні суспільно-історичні обставини і визначила їхній вплив на феміністичні прагнення галицьких жінок, а й показала їхній вплив на розвиток загальнонаціонального культурно-освітнього процесу [5, с. 109].

Уже з середини ХІХ ст. розпочинається процес входження жінок до сфери освіти та наукової праці, раніше доступних тільки для чоловіків. Саме освітній рух жіноцтва у країнах Європи та США став однією з перших масових форм руху жінок за свої права. Отримання вищої чи спеціальної освіти виступало важливою передумовою здобуття відповідної про-

фесійної кваліфікації, запорукою самостійного заробітку, який міг бути для жінки основою власного існування або внеском у сімейний бюджет. Він відкривав шлях до фінансової самостійності жінок, а відтак вища освіта ставала певним символом незалежності жінки.

Прагнення до освіти було цілком легальною формою боротьби за права жінок, не пов'язаною безпосередньо з політичними питаннями. Це й спонукало представниць різночинного й буржуазно-ліберального середовища до масштабного залучення до участі у жіночому освітньому русі. На той час рух жінок за вищу освіту залишався практично єдиною доступною формою боротьби за їхні права, якщо не врахувати нелегальної політичної та терористичної активності представників народницького руху, серед яких було чимало жінок [6, с. 271].

Аналіз історіографічних матеріалів показав, що жіночий рух у Західній Україні не мав організованого характеру. Він розвивався в органічному зв'язку з буржуазними громадсько-політичними рухами та був складовою процесів формування громадянського суспільства, в якому участь жіноцтва ставала щоразу більш помітною. Тому будь-яку громадську діяльність жінок у цей період можна вважати політичною, адже вона ставила під сумнів принципи й основи існування традиційних інститутів і практик, сприяла їхньому переосмисленню, символізувала собою подолання владних залежностей і стереотипів традиційної культури.

Оскільки для жінок не існувало інших законних форм боротьби за свої права, то саме навчання відкривало їм шляхи для подальшої суспільно-політичної активності. Це можна помітити з аналізу життєвого шляху частини представниць російської «цюріхської колонії». Так, Віра Фігнер детально описала у спогадах власний шлях від вищої освіти до нелегальної політичної боротьби. Не уникнули цього шляху й частина уродженок України, загальна частка яких складала на кінець XIX ст. приблизно третину російських студенток Швейцарії [7, с. 615 – 625].

Варто зазначити, що питання вищої жіночої освіти розв'язувалося в різних країнах по-різному, проте в більшості випадків шляхом дозволу жінкам навчатися в університетах. Жінки Західної України в цьому відношенні перебували у сфері освітньої політики західних країн. Відомо, що галичанки у 1880 р. надіслали до віденського парламенту петицію з проханням про допущення їх до вищої освіти. З цього часу австрійські, а з кінця XIX ст. і Львівський університет, почали допускати жінок на навчання. У той же час в Російській імперії питання вищої освіти жінок розв'язувалося шляхом створення окремої системи вищих жіночих шкіл, які майже усі були приватними [6, с. 272].

Значним чинником впливу на освітні настрої жінок України був ідейний підйом післяреформеного часу, викликаний суспільними перетвореннями, зокрема скасуванням кріпацтва. Багатьох представників інтели-

гентських кіл охопило сподівання змін на краще, прагнення зробити внесок у спільну справу поліпшення життя. Особливо чутливою до таких настроїв виявилася молодь, у т.ч. жінки, які не хотіли відставати від чоловіків. Якщо ж врахувати тогочасну віру в перетворювальну силу позитивних знань, у прогрес природничих наук, стає зрозуміло, чому значна частина молоді прагнула освіти і вбачала в ній запоруку суспільного поступу. Освітня міграція, яка активно тривала до початку Першої світової війни за значної участі в ній жіноцтва, була важливою формою контактів молодих інтелектуалів з європейським світом, особливо в галузі науки й освіти.

До початку ХХ ст. суспільна активність жінок як Наддніпрянської, так і Західної України виявлялася переважно у філантропії, добродійній діяльності та опіці. Вона проявлялась в організації благодійних вечорів і зборів на користь нужденних, хворих, незаможної учнівської молоді. І хоча це певною мірою було формою дозвілля, однак «філантропічна діяльність переходить від звичайної подачі милостині та традиційної системи пожертвувань до створення спеціальних закладів, які мали на меті не тільки звичайну матеріальну підтримку маргінальних прошарків населення, а й включення їх до повноцінного громадянського життя, що вказує на якісно новий ступінь розвитку громадянського суспільства» [12, с. 117], все ж можна говорити про участь жіноцтва у громадських справах у формах, офіційно визнаних за жінками суспільством [6, с. 272]. Адже благодійниці, працюючи з особами, які потребували допомоги, занурюючись в життєві проблеми тих людей, розуміли необхідність серйозних змін у суспільно-політичному житті й активно їм сприяли.

Створювалися і перші жіночі організації світського характеру. «Емансипацію українського жіноцтва в Галичині започаткувала Наталія Кобринська, заснувавши у Станіславові перше «Товариство руських жінок» (1884). Вона прагнула надати жіночому рухові елітарного характеру, зосередити його працю в літературно-інтелектуальній царині та згодом спрямувати в політичне русло [9, с. 125].

Чимало науковців вважають цю жінку засновницею феміністичного соціалізму. Зокрема, М. Богачевська-Хом'як зазначає, що концепція її жіночого питання ґрунтувалася на лібералізмі, соціалізмі та знанні. На думку дослідниці, Н. Кобринська поєднувала теоретичний аналіз із прагматичним підходом до конкретних проблем українських жінок у Галичині, намагаючись збалансувати фемінізм і соціалізм. Соціалісти недооцінювали її соціалізм, а дослідники жіночого руху багато чого не розуміли в її концепції [3].

Заперечуючи Клару Цеткін, Наталія Кобринська переконувала в тому, що ніякий соціалізм не розв'яже жіночого питання (це підтвердив соціалістичний радянський лад, якому вдалося вбити жінку в жінці). Став-

лення до жінки, на думку останньої, залежить не від матеріального забезпечення і запровадження соціалізму. Жінка має сама усвідомити себе жінкою, озброїтися наукою, знанням законів, різних галузей праці, щоб мати власні засоби до життя [13, с. 93].

Особливе місце в справі жіночої емансипації належить І. Франкові, який від самого початку активно підтримував ідею створення Н. Кобринською жіночого товариства. Підтримка І. Франка виявлялась не лише у практичній діяльності, але і в літературній творчості. Це був факт чоловічої спроби сприяти просвіті жіноцтва, альтернативній до позиції галицької маскуліної частини суспільства, яка не хотіла змиритися з феміністичними ідеями діячки [4, с. 85].

Світські інтереси, зокрема доступ жінок до освіти та політичної діяльності на рівні з чоловіками репрезентували також «Клуб руських жінок» у Львові (1893), «Жіночий гурток» в Коломиї (1893), жіночі кооперативи та ін. Цілком очевидно, що низка товариств світського характеру так само була тісно пов'язана з питаннями суспільної опіки, і діяльність жіноцтва, її суспільне визнання, як і самореалізація жінок у такий спосіб поза родиною, ставали етапом на шляху розширення форм і сфер застосування жіночої праці в суспільстві й сприяли організації і зростанню жіночого руху, його переходу від посиленої участі у задоволенні суспільних потреб до усвідомлення необхідності самоорганізації задля відстоювання власних прав.

Щодо жіночих товариств Західної України («Жіночий кружок» (Коломия, 1893); «Жіноче товариство» (Городенці, 1894); «Общество русских женщин» (Буковина, 1894); «Жіночий кружок» (Тернопіль, 1896); «Жіноча читальня» (Долина, 1901); «Кружок українських дівчат» (Львів, 1901); «Жіноча громада» (Львів, 1908); «Союз Українок» (1917)), у 1937 – «Всесвітній Союз Українок», то причиною їх виникнення був незадовільний стан жіночої середньої та вищої освіти. Навчальні заклади не задовольняли потреб суспільства, оскільки закриті станомі заклади, інститути, єпархіяльні училища були доступні лише для доньок дворян, чиновників, духовенства, і їх було мало. Жіноча освіта залишалась переважно домашньою, а освіта селянок – взагалі неможливою.

Однак як і у випадку з українським національно-політичним рухом, жінки Західної України мали більше можливостей для легальної громадської діяльності, ніж українки Наддніпрянщини. Проте західноукраїнський жіночий рух, зважаючи на різні погляди національної інтелігенції, – від національно-українських («Жіноче товариство» (Галичина, 1894)) до москвофільських («Общество русских женщин» (Буковина, 1894)), – був більш розшарованим.

На початку ХХ ст. в обидвох частинах України створюється мережа більш потужних жіночих організацій, які стають вагомими осередками

жіночого руху. Важливу роль відіграла київська «Жіноча громада» (1901 – 1905), а з 1909 – потужна однойменна львівська жіноча організація «Жіноча громада».

У Західній Україні в цей час почали появлятися спорадично українські жіночі гуртки релігійного спрямування, які мали переважно філантропічний напрям, а їхня діяльність була епізодичною та локальною («Маріїнське товариство пань» у Львові (1904), «Мироносиці» у Чернівцях (1886), «Товариство Православних русинок» у Чернівцях (1908)) [14].

Створюється також мережа установ взаємної допомоги жінок, які головне завдання вбачали в сприянні жінкам пошуку місця роботи, наданні притулків і позик, допомозі при розв'язанні проблемних питань та забезпеченні соціального захисту. Такий характер мали жіночі організації Галичини «Товариство опіки над слугами та робітницями», «Товариство вакаційних осель» чи «Товариство опіки над дітьми та молоддю», «Товариство Руська захоронка». Потужними в обидвох частинах України були також товариства, що мали на меті боротьбу з проституцією [11].

Важливим показником консолідації, структурного й ідеологічного оформлення жіночого руху була участь українського жіноцтва у Всеросійських жіночих з'їздах (Перший Всеросійський жіночий з'їзд (1908), у Всеросійському з'їзді по боротьбі з торгівлею жінками (1910), Всеросійському з'їзді з жіночої освіти (1913)), а також вихід на європейську арену, участь у Міжнародних конгресах та з'їздах. Ці події, на думку дослідників, сприяли залученню жінок України до загальноцивілізаційних процесів, розширювали коло уявлень і понять про механізми та методи боротьби за жіночі права.

Особливо помітною була участь жінок у громадській організації «Просвіта», політичних партіях, які не ставили прямих феміністичних завдань, проте сприяли зростанню соціальної активності жіноцтва і її швидкому залученню до суспільного життя.

Важливим каталізатором процесів емансипації жінок стало таке «маскулінне» явище, як Перша світова війна. Саме вона відкрила для них нові можливості самореалізації як у повсякденному житті (через нестачу чоловічих кадрів), так і на фронті. У такий спосіб українське жіноцтво отримало змогу виявити свої здібності в сферах, які досі залишалися поза їхньою компетенцією та які не міг опанувати феміністичний рух мирного часу. Це стосувалося в т. ч. вищих шкіл, в яких жінки нерідко саме в цей час вперше посідали викладацькі посади (ставали доцентами нерідко замість призваних на фронт чоловіків). Представниці Українських січових стрільців Олена Степанів та Ольга Басараб вперше з'явилися на фронті та брали активну участь у бойових діях. Не кажучи вже про те, що в цей період широких масштабів набуло заняття жінок такою «традиційною» для них у військовий час справою, як робота сестер милосердя.

Загострення соціальних проблем, пов'язаних з високим рівнем смертності, травматизму та необхідністю збереження здоров'я, що реально загрожувало збереженню національного генофонду, призвело до ширшого визнання в цей період праці жінок-лікарів і громадсько-просвітницьких діячів С. Окуневської, С. Парфанович, К. Малицької та ін. Їхня діяльність була спрямована на масове поширення знань й створення громадської системи медичної опіки населення з метою компенсації прогалин в соціальній політиці Австро-Угорщини та Польщі [1, с. 37 – 38].

У тісному зв'язку з новими професійними можливостями й обов'язками жінок стояло питання їхніх політичних і громадянських прав. Початок процесу наділення жінок виборчим правом було покладено в 1895 р. у Австралії і в 1906 р. в Російській імперії. Військові та революційні події 1917 р. були черговим кроком для вияву жіночої політичної активності, тісно пов'язаною із загальним національним і суспільно-політичним піднесенням. Так, до складу Української Центральної Ради було обрано 11 жінок, а у вересні 1917 р. засновано Український Жіночий Союз.

Висновки. Становлення й зміцнення жіночого руху відбувалося із середині XIX ст. До початку XX ст. жіночий рух перетворився у масове явище. Кінець XIX – початок XX ст. вважається періодом, коли відбулося визначення жіночого лідерства як суспільно-політичного феномену. Жіночий рух на теренах України, попри певну специфіку, пов'язану з політичним розвитком Росії та Австро-Угорщини, відбувався в межах та відповідно до процесів, які проходив жіночий рух решти країн європейського світу. На західноукраїнських землях йшло всезростаюче залучення жінок до діяльності у різних громадських товариствах. Діяльність жіноцтва у цих товариствах не була безпосередньо пов'язана зі специфічно феміністичними завданнями, однак об'єктивно сприяла новому психологічному сприйняттю жінки у суспільстві.

Найхарактернішими рисами жіночого руху в Західній Україні були: домінування концепції ліберального фемінізму, яка тісно поєднувалася із завданням національно-визвольної боротьби, формування організаційної структури, типологічно подібної до тогочасних європейських аналогів.

Педагогічні проблеми становлення та розвитку жіночого руху в Західній Україні ще не знайшли повного та системного розкриття.

Перспективи подальших розвідок цього питання ми вбачаємо в аналізі суспільної активності відомих українок шляхом популяризації видавничої діяльності.

Література

1. Білавич І. Просвітницько-консультативна діяльність українських лікарів щодо здоров'язбереження дітей та юнацтва в Галичині (перша третина XX ст.) / І. Білавич, Б. Савчук // Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького

держ. пед. університету ім. Івана Франка / [ред. кол. М. Чепіль (гол. редактор) та ін.]. – Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2016. – Випуск 3/35. – С. 36–42.

2. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884 – 1939 / М. Богачевська-Хом'як. – К. : Либідь, 1995. – 424 с.

3. Богачевська-Хом'як М. Дума України – жіночого роду / М. Богачевська-Хом'як. – К. : Воскресіння, 1993. – 109 с.

4. Жовтуля І. Від літератури до фемінізму / І. Жовтуля // Сучасність. – 2002. – № 11. – С. 84–88.

5. Івах С. Жіночий рух Галичини кінця XIX ст. – 1939 р. як проблема історико-педагогічних досліджень / С. Івах // Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [ред. кол. Т. Біленко (гол. редактор), М. Чепіль, В. Кемінь та ін.]. – Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. Івана Франка, 2013. – Випуск 27. Педагогіка. – С. 107–123.

6. Кобченко К. Гендерні зміни в українському суспільстві в сер. XIX – на поч. XX ст. як складова європейських цивілізаційних процесів / К. Кобченко // Українознавчий альманах. – 2012. – № 8. – С. 271–274.

7. Кобченко К. Жінки з Наддніпрянської України у вищій школі Швейцарії (кінець XIX – початок XX ст.) / К. Кобченко // Вісник Львівського університету: Серія історична. – 2005. – Вип. 39 – 40. – С. 611–627.

8. Кравець В. Історія гендерної педагогіки : [навч. посіб.] / В. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2005. – 440 с.

9. Пашко А. Жіночий рух в Україні: історичний аспект та сучасний розвиток / А. Пашко // Право України. – 2004. – № 3. – С. 125–127.

10. Потапюк Л.М. Діяльність жіночих Громад як джерело забезпечення гендерного паритету (друга половина XIX – перша третина XX ст.) / Л.М. Потапюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2015. – № 1. – С. 18–23.

11. Смоляр Л. Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі [Електронний ресурс] / Л. Смоляр. – Режим доступу : <http://party.civicua.org/women/zhruh.htm>.

12. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії : [монографія] / Л. Смоляр. – Одеса : Astroprint, 1998. – 408 с.

13. Українки в історії / за ред. В. Борисенко. – К. : Либідь, 2004. – 328 с.

14. Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василян / С. Цьорох. – Рим, 1964. – 256 р.

References

1. Bilavych I. Prosvitnytsko-konsultatyvna diialnist ukrainytskikh likariv shchodo zdoroviazberezhennia ditei ta yunatstva v Halychyni (persha tretyna XX st.) (*Educational and consulting activities of Ukrainian doctors for children and youth health preservation in Galicia (the first third of XX century)*), Liudynoznavchi studii, Drohobych: Ivan Franko DDP, 2016, Vol. 3/35, Pedagogika, pp. 36–42. [in Ukrainian]

2. Bohachevska-Homiak M. Bilym po bilomu: zhinky v hromadskomy zhytti Ukrainy (*White in White: Women in public life of Ukraine, 1884 – 1939*), Kyiv, 1995, 424 p. [in Ukrainian]
3. Bohachevska-Khomiak M. Duma Ukrainy – zhinochoho rodu (*Duma of Ukraine is feminine*), Kyiv, 1993, 109 p. [in Ukrainian]
4. Zhovtulia I. Vid literatury do feminizmu (*From literature to feminism*), Suchasnist, 2002, Vol. 11, pp. 84–88. [in Ukrainian]
5. Ivakh S. Zhinochyi rukh Halychyny kintsia XIX stolittia – 1939 yak problema istoriko-pedahohichnykh doslidzhen (*Galicia women's movement of the late XIX century – 1939 as historical and educational research problem*), Liudynoznavchi studii, Drohobych: Ivan Franko RVV DDP, 2013, Issue 27, Pedahohika, pp. 107–123. [in Ukrainian]
6. Kobchenko K. Henderni zminy v ukrainskomu suspilstvi v seredyi XIX – pochatku XX stolittia yak skladova yevropeyskykh tsivilizatsiinykh protsesiv (*Gender changes in Ukrainian society at the middle of XIX – at the beginning of XX century as a part of European civilization processes*), Ukrainoznavchyi almanakh, 2012, Vol. 8, pp. 271–274. [in Ukrainian]
7. Kobchenko K. Zhinky z Nadnyprianskoi Ukrainy u vyshchii shkoli Shveitsarii (kinets XIX – pochatok XX stolittia) (*Women of Nadnyprianski region of Ukraine in higher education of Switzerland (late XIX – early XX century)*), Visnyk Lvivskoho Universytetu, Serii istorychna, 2005, Vol. 39 – 40, pp. 611–627. [in Ukrainian]
8. Kravets V. Istoriiia hendernoi pedahohiky (*History of Gender Education*), Ternopil: Dzhura, 2005, 440 p. [in Ukrainian]
9. Pashko A. Zhinochyi rukh v Ukraini: istorychnyi aspekt i suchasnyi rozvytok (*Women's Movement in Ukraine: a historical perspective and current development*), Pravo Ukrainy, 2004, Vol. 3, pp. 125–127. [in Ukrainian]
10. Potapiuk L. Diialnist zhinochykh hromad yak dzherelo zabezpechennia henderneho parytetu (druha polovyna XIX – persha tretyna XX stolittia) (*Activities of female communities as a source of gender parity (second half XIX – the first third of XX century)*), Scientific notes of Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Series: Pedagogy, 2015, Vol. 1, pp. 18–23. [in Ukrainian]
11. Smolar L. Zhinochyi rukh Ukrainy yak chynnyk hendernoi rivnovahi ta hendernoi demokratii v Ukrainskomu sotsiumi (*Women's Movement of Ukraine as a factor for gender balance and gender democracy in Ukrainian society*), [Electronic resource] Access: <http://party.civicua.org/women/zhruh.htm>. [in Ukrainian]
12. Smolar L. Mynule zarady maibutnoho. Zhinochyi rukh Naddnyprianskoi Ukrainy druha polovyna XIX – pochatok XIX stolittia. Storinky istorii : [monohrafiia] (*Past for the future. Women's Movement in Ukraine II half of XIX – beginning of XX century. History*), Odessa: Astroprint, 1998, 408 p. [in Ukrainian]
13. Borysenko V. (ed.), Ukrainky v istorii (*Ukrainian women in the history*), Kyiv, 2004, 328 p. [in Ukrainian]
14. Tsorokh S. Pohliad na istoriiu ta vykhovnu diialnist monakhyn Vasyl'ianok (*A glimpse at the history and educational activities of Basilian sisters*), Rome, 1964, 256 p. [in Ukrainian]